

ESKİ ESER TAHRİBATI VE KORUMASIYLA İLGİLİ BAZI GÖZLEMLER

Ayda AREL

1985 yılından beri Batı Anadolu'da yürüttüğümüz bir araştırma, bizi belli yörelere birer yıl arayla giderek sistematik tarama ve rölöve çalışmaları yapmaya yükümlü kılmaktadır. Böylece, bu yörelerdeki yapıların yıldan yıla değişen durumunu izlemek ve çevre halkıyla bu konuda görüşmek olanağı doğmaktadır. Eski eser tahribatı ve korumacılığına ilişkin gözlemlerimiz, bu yüzden, yöreden seçilen örneklerle dayandırılmıştır.

Gözlemlerimizi şöyle sıralayabiliriz:

1- Resmî korumaya alınmış, yani Vakıflara bağlı olan yapılarla Kültür ve Turizm Bakanlığınca tescil edilmiş bulunanlar sayılmayacak olursa, eski eserler halk tarafından (hattâ, varsa, malsahipleri tarafından) önemsenmemektedir. Çoğu bakımsız ve yarı yıkık olan bu eserler, çevre halkı için, yaşadığı ortamın bir parçası olmaktan öte anlam taşımamaktadır ve zorunluk hallerinde barınak, dükkân, işlik, ambar, çöplük ya da hela olarak kullanılmaktadır. Eserlerin malzemesi ise, günlük gereksinimleri karşılamak üzere sökülüp götürülmektedir.

Eserin tescil edilmesi ise, gerek çevresine gerek malsahiplerine artı yükler getiren bir olay olarak kabul edilmekte, bu yoldan kaldırılmasına izin Verilmeyen eserin özlenen bir yaşama çevresinin oluşturulmasına ya da üzerine oturduğu arsanın ekonomik olarak değerlendirilmesine getirilen bir engel olarak algılanmaktadır.

2- Eski eserin tarihsel kimliği çevrede biliniyorsa, ya da çevre halkı o eseri yarı gerçek yarı efsanevi rivayetler bağlamında tanımışsa, eser bu kez içinde defineler barındıran bir yer olarak algılanmaktadır. Bu değerlendirme, Rumların göçüyle ilgili pekçok söylentinin ağızdan ağıza dolaştığı, ayrıca antik kalıntılar bakımından zengin bir bölge olan Batı Anadolu için özellikle geçerlidir.

Söz konusu eserin uzmanlarca incelenmiş olması, define ile ilgili varsayımı haklı gösterir bir kanıt olarak kabul edilmekte, bu ise eserin deşilmesi için yeni bir gerekçe oluşturmaktadır. 1987 yılında incelediğimiz ve Aydm'da bulunan bir aile mezarlığım 1988 yılında yeniden ziyaret ettiğimizde, bir yıl önce sağlam bulduğumuz bir geç dönem lâhdine ait şahidenin kırılarak devrildiğini, kaide kısmının yan kaplamalarının sökülerek çıkartıldığını saptadık. Aynı şekilde, 1986 ve 1987 yıllarında içinde yaşayarak rölövesini çıkarttığımız Arpaz Osman Beyler konağının, 1988 yılında 2. sınıf eser olarak tescilinden sonra köyden bazı kişilerce duvarlarına delikler açıldığını üzülererek öğrendik. Bu gibi örnekler çoğaltılabilir.

3- Batı Anadolu yöresinde çok sayıda varolan, ancak çoğu sistematik kazı ile incelenmemiş olan ören yerleri, define bulmak hevesinde olanlar ya da geçimlerini antika kaçakçılığında sağlayanlar için, eşsiz uygulama alanlarıdır. Delik deşik edilerek arkeolojik katmanları altüst edilen bu ören yerlerinde, toprak üzerinde görülen en ufak işlemeli taş ya da yazıt parçası, defineye götüren gizli işaretler olarak algılanmaktadır.

4- Define arayıcılığının bir başka boyutu, çoğu kez örgütlü bir eski eser kaçakçılığı olgusuyla bağlantılı olabilmesinden ileri gelmektedir. Bu gibi durumlarda, arama etkinliklerinin yönlendirilmiş olduğu ve bazı güvenceler altında sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Bu gibi etkinliklerin en büyük zararı, sadece maddi değeri yüksek olan bulgulara değil, ama aynı zamanda kültürel ve tarihsel içerik bakımından çok önemli ve eşsiz olan eserlere de yönelik olmasından kaynaklanır.

5- Devletin define ruhsatı vermesi, halk arasındaki define beklentisini haklı gösterdiği, ölçüde gizli kazılara da ivme kazandırmaktadır. Nitekim, resmî kimlikle çalıştığımız ve yaptığımız çalışmalar hakkında soranlara bilgi verdiğimiz halde, bizleri define peşinde sanıp da bilgi sızdırmaya çalışanların sayısı kabardır. Bazı durumlarda, define arama için resmi makamlar nezdinde aracı olmamız bile istenmiştir.

6- Eski eser resmi bir kuruluşun malı olduğu, ya da devlet eliyle tescil edilip korumaya alındığı durumlarda bile, tahribatın durduğunu savunmak zordur. Tescille birlikte dokunulmazlık kazanan eserin korunabilmesi hatırı sayılı bir malî külfetin dışında düşünülemez. Bu külfet, genellikle ne tüzel ne de özel kişilerce karşılanabilmektedir. Böylece, müdahale olanağı bulunmaksızın tescil edilerek olduğu gibi bırakılan ve zaten yıpranmış ya da yarı yıkık olan eser korunamamakta, ya da

çevrenin ekonomik beklentilerine set çektiği için, tahribat gizlice hızlandırılmaktadır. Trova ovasında Mahmudiye köyü yakınlarında, tarlaların içinde duran Cezayirli Hasan Paşa kasrı, hazine malı olan bir alanın ortasında duran tescilli bir eser iken, zamanla hazine malı, alan tarlaya dönüşmüş, yapının köşe kuleleri, hazine arayanlarca traktöre bağlanan zincirlerle sökülmeğe çalışılmıştır.

7- Tescil edilen ya da resmi kuruluşlara ait olan yapıların onarımı Ve korunması ise ayrı bir sorun oluşturuyor. Şöyle ki:

a) Eski eser onarımını üstlenen resmi kuruluşların bazıları için, yapılan onarımın amacı her ne şekilde olursa olsun yapıyı ayakta tutmaktan öte değildir. Bu kuruluşlar, sınırlı bütçeleri ve bu sınırlı bütçelerin elverdiği sınırlı kapasitedeki teknik kadrolarıyla ayakta tutmaya çalıştıkları eserleri yanlış onarıyor, birçok durumda eserin tipolojik ve tarihsel karakterinin yokolmasına neden oluyorlar. Manisa'daki İshak Çelebi Mevlevihanesinin tümünden değiştirilen tipolojisi, Selçuk'taki eyvanlı tipte hazireli açık bir türbe iken kapalı bir mescide çevirilen Şehabettin, Dede Türbesi sunulabilecek sayısız örnekten sadece ikisidir.

b) Eski eser korumacılığı üzerinde düşünmüş olan herkesin, uzman olmadan da bildiği şeylerden biri, koruma ve onarımın gelişigüzel değil, ama onarılan eserin belgesel ve estetik özü koruyarak yapılması gerektiğidir. Korumanın amacı da zaten bir eserde somutlaşan bir belgeyi ya da bir estetik anlatımı yaşatmaktır. Bu yüzden de, tarihsel ve kültürel gerçekliği yokedilen bir eserin neden korunmaya çalışıldığı sorusu gündemden düşmez. Ne var ki, belgesel ve estetik özü yoketmeden yapılacak restorasyon ya da konservasyon işlemleri özel bir uzmanlık işidir. Çağımızı belirleyen bilgi birikimi ve uzmanlaşma eski eserlerin onarımı konusunda titiz ve duyarlı olmaya elvermektedir. Ülkemizde ise, uzmanlık ölçülerine uygun kadrolar oluşmaktadır. Durum böyle iken, bir Osmanlı yapısının hangi nedenle bir Grek arkeolojisi uzmanınca onarıldığı, ya da bölge kurullarında eski eserler hakkında karar veren kişilerin neden uzay strüktürleri uzmanları arasından seçildiğini anlamak zordur. Ve gene, Neo-klâsik üslûpta bir 19. yüzyıl İtalyan kilisesinin cephesindeki alınlığa bakıp, bunun Grek tapınaklarından esinlenmiş bir Ortodoks kilisesi olduğunu raporlarına geçiren kişilerin Eski Eserlere bağlı il Müdürlüklerinde uzman sıfatıyla fetva vermelerine niçin göz yumulduğunu sormak gerekir.

c) Yapılan onarımlar, alınan sit kararlarının çoğu, herkesin bildiği gibi turistik potansiyeli olan eser ya da eser gruplarına yöneliktir. An-

cak gözlemimiz odur ki, turisti celbedecek onarım ve koruma kararlarına gidilirken, korunan eserin ya da sitin turizmden nasıl korunacağı hakkında öngörüler oluşturulmamış, önlemler alınmamıştır, Pansiyonlarla içice girmiş Side sit alanından, çevresinde bir yalıtım alanı bulunmadığı için beton barakalar ve işporta tezgâhlarından bir çemberin içinde ablukaya alınmış Didim Apollo tapınağından söz etmek, sanırım bu konuyu örneklemeye yetecektir.

8- Bir başka önemli konu ise, korunmaya değer kültür varlığı kavramının bizde, kronolojik eskiliği ön plana alınmış bazı seçkin eserlerle özdeş tutulmasıdır. Günümüz tarih düşüncesi, kültürel süreklilik ve insanlığın tarihinde uzun periyodlu zamanlar üzerinde durmaktadır. Bu düşünce, tarihi yapan kitlelerin yaşamından yola çıkmaktadır. Böylece, tarihsel evin tescil edilip onarıldığı bir yerde bulunan değirmenin neden çürümeye bırakıldığı, camisi onarılan bir köydeki tahkimatlı çiftliğe neden dokunulmadığı sorusu gündeme alınması gereken bir konudur. Aynı şekilde, kronolojik açıdan çok eskilere çıkan kültürler barındırmış olan Anadolu'da tarihi yapan kültürel etkinliklerin durmamış olması, bir başka deyişle Anadolu'da ölü zamanlar olmaması, bu topraklar üzerindeki-kültürel olgunun bir bütün olarak düşünülmesini, sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel tarih açısından önem taşıyan, estetik anlatımı olan bütün varlıklara aynı zamanda ve aynı önemi vererek eğilmeyi gerektiriyor. Bir başka deyişle, kültürel varlık- korumacılığım antikacılıktan ayrı tutan bir yaklaşımı benimsemenin zamanı gelmiştir.

9- Ülkemizde eski eser tahribatına yol açan etmenlerden biri de, cehaletle aynı zamanda seyir gösteren siyasi önyargılardır. Günümüze ait olan siyasi sorunların geçmiş dönemlere yansıtılması, günlük siyasi tercih ve tavır alışların üstünde ve dışında tutulması gereken kültür bilincine ters düşmektedir. Günlük siyasi kayguların güdükleştirdiği bir kültür politikası ise, bir yandan varolan siyasi sorunları yeni açmazlara itmekte, beri yandan da evrensel kültür içindeki yerimizi kabul ettirmek için sürdürdüğümüz savaşı kültürün evrenselliğini inkâr eden tutumlarla, kösteklemektedir. Bu gözlemlerin yansıttığı olumsuz gelişmeleri hangi nedenlere bağlayabiliriz?

1- Ülkemizde, eski eser kavramından daha geniş kapsamlı bir sit ve kültürel varlık bilincinin tarihçesi oldukça yenidir ve özümsemiş bir çevre anlayışı bağlamında ve onun bir parçası olarak oluşmamıştır. Nitekim eski eser onarıırken kent dokusu hoyratça değiştirilmekte, kent silüetini korumak için projeler ihale edilirken doğa acımasızca tahrib

edilebilmektedir. Kapsamlı bir doğal ve kültürel çevre bilinci yurdumuza, batıdaki gelişmeleri bilen ve onları haklı bulan bir avuç kişinin çabalarıyla girmiş, uluslararası kültürel normlara ayak uydurma gereğini duyan resmi çevrelerce benimsenmiş ve bazı cezai hükümlerle birlikte yasa ve yönetmeliklere aktarılmıştır. Buna karşılık, tarihi eser korumacılığını bir buyruk ve bir yasak olarak algılayan halk, onun gereçlerini içine sindirememiş, korumacılıkla getirilen düzenlemeleri sadece kendisine yüklediği külfetle tanımış, onları kendi lehine olarak günlük yaşama nasıl uyarlayacağını bilememiştir.

Nitekim, kamuoyu eski esere neden önem verildiğini, tarihsel dokunun hangi gereçlerle korumaya alındığını yüzyüze geldiği mevzuattan ve yayın araçlarından öğrense bile, bu nedenleri ve bu gereçleri benimseyecek derecede anlayamamıştır. Kaldı ki, yaşam zorluklarının eğir bastığı bir dönemde, sıradan insanın elitist gibi gözükene tercihler kaymaması elbetteki kınanamaz. Bu tercihlerin uzun vadede kamu yararına olduğu iyice anlatılmamıştır. Bu durumun gerisinde ise, korumacılığın öncülüğünü yapan resmi çevrelerin olayı kamu yararı açısından değil ama kısa vadeli turistik yatırım ya da uluslararası sansasyon açısından değerlendirmeleri, dolayısıyla inandırıcı olmamaları vardır.

II- Tarihi eserlerin ve tarihi çevrenin korunması yükümlülüğünü üstlenen resmi makamlar için, eserlerin özündeki kültürel içerik ve bunun ülkeye ancak uzun vadede sağlayacağı yarardan çok, bu eserlerin beher mahal pazarlanabilir yönleri, yani turistik olan yanları önemlidir. Ne var ki bu bakışın isabetli sonuçlar verdiği savunulamaz. Nitekim, bugüne kadar yapılan şeyler, kültürel malvarlığının değerini çoğaltacak önlemler almak, onların lehine işleyecek pazar kurallarını koymak değildir. Tersine, her fırsatta turistlerin ve/veya meraklılarının ayağına götürülen eski eserler, onların yokolmasına yol açabilecek kısa vadeli tüketim mekanizmalarının metal haline getirilmişlerdir. Aylarca yurt dışında o ülke senin bu ülke benim dolaşan sergiler yerine turisti ülkeye çekecek yerel sergiler hem turizmin hem de eserlerin korunmasına, başka deyişle eserin pazar değerinin sürekli tutulmasına hizmet edebilirdi. Her ülkede turizm ağırlıklı bölgeler yaya alanları haline getirilirken ve turist, tanımını gereği, yürümeyi göze alan kişi iken, turist otobüslerinin çevrede yıkım yaratarak, eserlerde kimyasal bozulmalara yol açan zehirli gazlar saçarak sarayların, müzelerin ve ören yerlerinin yakınma kadar gelmesine izin vermek, herhalde uzun vadeli yararlar öngören bir kültür politikasının sonuçları olarak değerlendirilemez.

III- Bu arada, tescil işlemlerinin yavaş ilerlediğini, bu işlemlerle birlikte getirilen yıkma, tadil etme yasalarının bazı somut koruma önlemleriyle ve kredi olanaklarıyla bir arada düşünülmediğini ve bu yüzden de, yapılan işlerin bürokrasinin gereğini mekanik bir şekilde yerine getirmekten başka bir somut sonuca götürmediğini kabul etmeliyiz. Alınan kararların sık sık değiştirilmesi, bu kararlarda eski eserin korunmasıyla ortaya çıkan durumun bütün ayrıntılarının öngörülmemiş olması, karar veren yetkililerin inceledikleri raporların bütün boyutlarını değerlendirecek olanak ve zamandan yoksun olmaları, koruma olayını güçleştiren öteki nedenlerdir. Ayrıca, kurullara giren kişilerin hepsinin yükümlü oldukları konunun uzmanı olmamaları, bir başka deyişle koruma mekanizmasında söz sahibi olmanın ünvan sahipliğine indirgenemeyeceği açıktır.

IV- Ancak, yetkili ve iyi niyetli kişilerin bile yetersiz ve kendi içinde çelişkili bir mevzuatla ne yapabilecekleri sorusu tartışmaya açıktır. Boğaziçinde, iptal edilen 47 sayılı yasa uyarınca başlatılan inşaatların hangi yasanın hükümlerine göre tadil edilecekleri bilinmemektedir. 1988 yılında Eski eserler yasasına getirilen değişiklikler ve yeni taşınır eser yönetmeliği, kültürel malvarlığının ne şekilde korunacağını öngörmekten çok, eski eserlerin hangi koşullarda satılabileceğini belirleyen çerçeve hükümleri getirmekle kendi amaçlarına ters düşmektedirler. Dahası, bu yasa ve yönetmelik değişiklikleriyle getirilen yeni eski eser tanımları, bilirkişide tedirginlik uyandıran bir nitelik taşımakta ve bilimsel özden yoksun olmakla yeniden gözden geçirilmeyi gerektirmektedir.

V- Ülkemizde kültürel varlık ve eski eser bilinci; kuramsal ve sistemli bir kavramlar ve tercihler temeline oturtulmadığı içindir ki, restorasyon ve konservasyon alanında atılan adımlar, daha çok günün koşullarına uygun pragmatik önlemler olarak kalmaktadır. Ve gene bu yüzden de, restorasyon ve konservasyon uzmanlığı, başka ülkelerde olanın tersine, ileri derecede uzmanlaşmış kişilerin oluşturduğu seçkin ve ayrıcalıklı bir meslek grubu statüsüne yol açmamıştır. Çok özel bir eğitim gerektiren korumacılık, ülkemizde belli maddi karşılıkları olan bir statüye kavuşturulmadığı için de, yetişmiş elemanlar gülünç denecek ücretler karşılığında kapasitelerini zorlayan bir iş yükü altında tutulurken, koruma ve onarıma dönük iş piyasasının artması yüzünden, hemen her üniversitede derme çatma bilgiler ve bir iki rölövenin yapılması karşılığında restoratör ya da konservatör unvanı alan ehliyetsiz bir kitlenin eline geçmiştir.

Bütün bu değerlendirmelerin sonucunda çizilen tablo geriye dönüşü olmayan bir noktaya gelindiğini mi göstermektedir? Bütün sakatlıklara rağmen yanlıştan geriye dönmenin, korumayı doğru ve rantabl hale gelirmenin, daha sağlıklı bir ortamı oluşturmanın yolları yok mudur? Sanırım bu konuda yeise düşmek yerine, yapılan hatalardan ders almak ve bazı yeni düzenlemelere gitmek koşuluyla bazı atılımlar yapılabilir. Söz selimi:

— Kültür ve Turizm Bakanlığının çok önemli ve yararlı bir girişimi olan yıllık Kazı/ Yüzey Araştırması/ Arkeometri Sempozyumlarının yanısıra düzenlenecek Koruma / Restorasyon / Konservasyon sempozyumlarıyla her yıl bu alanlarda yapılan işlerin bilançosu çıkartılabilir, karşılaşılan sorunlar tartışılabilir ve ileriye dönük programlar geliştirilebilir. Böylece Bakanlığın güdümünde, ülkemizin özgül koşullarını gözönüne alan koruma ilkeleri, gerek kuramsal gerek pratik norm ve ölçüleriyle yeniden tanımlanabilir.

Bakanlığın, merkez dışındaki görevlilerinin çevreyi taraması ve denetlemesi, büyük ölçüde bir bütçe sorunudur. Bakanlık Ve müze mensuplarının işlerini etkin ve sürekli bir şekilde yerine getirmeleri için ayrılan fonlar arttırılmalı, bu görevlilerden bilimsel toplantılara katılmaları istenmeli, böylece kendilerine yeni inisyatifler bahşedilerek hem bilgi ve görgülerinin arttırılmasına yardımcı olunmalı, hem de yerel faaliyetlere ivme kazandırılmalıdır.

— Bölge kurullarına yardımcı olmak ve ilk elden bilgilerin kurul kararlarında rol oynamasını sağlamak amacıyla, belli bir bölgede araştırma yapan uzmanların ve bilim adamlarının, ilgili kurulun doğal üyeleri sayılmaları ve kendilerini ilgilendiren ya da söz sahibi olabilecekleri konularda kurullara katılmaları ve katkıda bulunmaları garanti edilebilmelidir.

— Yüzey araştırmaları yaygınlaştırılmalı ve yoğunlaştırılmalıdır. Bellibaşlı kazı yerleri göreceli güvence altındadır. Oysa, yaygın arkeoloji olarak tanımlanabilen yüzey taramaları taze ve gözden kaçmış bilgileri sağlayacağından, bu gibi faaliyetler bölge müzelerinin işlevlerini tamamlar nitelikte sayılmalıdır. Bu yüzden de, yüzey taramalarına gösterilen ilgi izinlerle sınırlı kalmamalı, bir ekibin sürekli olarak hareket halinde bulunmasını gerektiren bu çalışmaların maliyeti gözönüne alınmalı, faaliyetin verimliliğini arttıracak harita, plan, belge temini için başka resmi kuruluşlarla koordinasyon sağlanmak ve derlenen bilgilerin bir

merkez arşive akması için, araştırmacıların önceden belirlenmiş gözlem fişleri ve topografik koordinat formlarıyla çalışmaları sağlanmalıdır.

— Restorasyon ve konservasyon ya da tarihsel çevre alanındaki eğitim yaygın olarak yapılmak yerine, eldeki personel ve donanım olanakları birleştirilerek, yüksek düzeyde olduğu kadar ara eleman eğitime yer veren öğretim merkezleri oluşturulmalıdır. Yapılacak yasal düzenlemelerle, restorasyon Mimarlık anabiliminin bir alt bilim dalı olmaktan çıkartılmalıdır. Gerçekten de, çeşitli bilim dallarının bir sentezi mahiyetindeki restorasyon ve konservasyon eğitiminin bilim dalı olarak tanımlanması, gülünç bir bilimsel yanılğı olmanın yanısıra, senuçlan açısından sakatlıkları olan bir uygulamadır. Bu okullarda, ileri uzmanlık derslerinin yanında yoğun bir kültür programına yer verilmelidir.

— Halkın koruma girişimlerine katkısını sağlamak için, iletişim araçlarından ve özellikle televizyondan yararlanılarak, kısa spot programlar ya da daha uzun belgesellerle, eski eserler ve ilgili mevzuat hakkında bilgi verilmelidir. Ayrıca, basit ama çarpıcı gösterimlerle, eski eser ve tahribine-yol açan davranışlar sergilenmeli ve bundan kaçınmanın gerekçeleri, herkesin anlayabileceği bir dille anlatılmalıdır.